

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 2 •(Aralık/December 2022): 318-339

**Kentleşme ve Dini-Kültürel Değişme Bağlamında
Bazı Dini Pratikler**

*Some Religious Practices in the Context of Urbanization
and Religious-Cultural Change*

Muhammet Talha SAĞLAM

Arş. Gör. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
R.A., Dr. Bursa Uludag University Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Bursa/Türkiye

 m.talhasaglam@yaani.com orcid.org/0000-0002-8436-069X

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02.12.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.12.2022

Atıf/Cite as: Sağlam, Muhammet Talha. "Kentleşme ve Dini-Kültürel Değişme Bağlamında Bazı Dini Pratikler". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022): 318-339. <https://doi.org/10.52637/kiid.1161040>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Muhammet Talha SAĞLAM | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Kentleşme ve Dini-Kültürel Değişme Bağlamında Bazı Dini Pratikler¹**Öz**

Kentleşme, sosyal değişimin hızını ve niteliğini büyük ölçüde artırmıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte kentler, kır nüfusunu çekerek yoğun ve kalabalık yerleşim birimleri haline gelmiştir. Yeni kent sakinleri, üretim ve tüketim ilişkileri, sahip oldukları kültür ve kendilerini bağlayan ahlaki ilkeler açısından önemli değişimler yaşamışlardır. Gelişmiş ülkelerin, Sanayi Devriminin hemen sonrasında yaşadığı bu değişimleri Türkiye, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla tecrübe etmeye başlamıştır. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyük kentlere istikrarlı göç hareketleri gerçekleşmiş ve buralarda yaşayan nüfus hızla artmıştır. Böylece kentlerde farklı yaşam tarzları, yeni insan ilişkileri ve kültürler görülmeye başlamıştır. İletişim araçlarında meydana gelen gelişmeler ise gerçekleşen değişim üzerinde çarpan etkisi oluşturmuştur. Tüm bunlar kültürle yakın ilişki içinde olan din kurumunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Pek çok boyuta sahip olan bu etki çalışmamızda daha spesifik şekilde ele alınmıştır. Kentleşme sürecinde yaşanan sosyal ve dini değişimin bazı dini pratikler üzerindeki etkisine, din-kültür ilişkisi bağlamında odaklanılmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Örneklem olarak Bursa'nın Belenören köyünden kent merkezine göç eden aileler seçilmiştir. Kentleşme sürecini izleyebilmek için her ailenin üç neslini temsil eden toplam 42 kişiyle görüşülmüştür. Araştırma verilerinin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme sonucunda elde edilen veriler, içerik analizine tabi tutulmuştur. Diğer taraftan kültür ile din-kültür ve kentleşme ilişkisine dair literatür taranmıştır. Elinizdeki araştırma şu üç temel soru üzerinde şekillenmiştir. 1) Din ile kültür arasındaki ilişki nedir? 2) Kentleşmenin getirdiği değişim, kültürü ve dini etkilemekte midir? 3) Kentleşme sürecinde yaşanan dini ve kültürel değişim bazı dini pratiklerin uygulanmasına yansımakta mıdır? Çalışma kapsamında katılımcılara, başta inanç ve ibadete dair olmak üzere pek çok soru yöneltilmiştir. Buna göre katılımcıların oruç, kurban ve mevlid pratiklerine diğer dini pratiklere göre daha fazla önem verdikleri görülmüştür. Makalede anılan her bir dini pratik müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. Özellikle bu üç pratiğe verilen önem katılımcıların namaz kılma durumlarıyla kıyaslanmıştır. Buna göre gündelik hayatlarının merkezine dini koymayan ve dini pratikleri yerine getirme eğilimi taşımayan katılımcıların bile büyük ölçüde oruç tuttukları görülmüştür. Halihazırda beş vakit namaz kılan bazı katılımcıların namaz kılmadıkları ve bazı dini yasakları önemsemedikleri dönemlerde dahi oruç tuttuklarını belirtmeleri elde edilen bu kanaati destekler niteliktedir. Netice itibarıyla oruç pratiği ve bununla ilintili olarak Ramazan ayı, her nesilden katılımcılar için önemini korumaya devam etmektedir. Orucun ardından kurban pratiği ele alınmıştır. Pek çok inanç ve kültürde önemli bir yere sahip olan kurban pratiğine eski Türk inanç ve geleneklerinde de son derece önem atfedilmektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra ise bu önem İslam'ın koyduğu sınırlar çerçevesinde varlığını devam ettirmiştir. Kurban Bayramı vesilesiyle yaşanan toplumsal coşku ve yardımlaşma ise kurban pratiğine atfedilen önemi artırmıştır. Tüm bunlar her üç nesilden katılımcıların da kurban pratiğine son derece önem atfetmelerine sebep olmaktadır. Kentleşmeyle birlikte kurban pratiğinin uygulanışında da farklılaşmalar görülmektedir. Kentleşen katılımcılar kurbanlarını bizzat kendileri kesmek yerine bu işi profesyonel kasaplara veya sivil toplum kuruluşlarının ve dini grupların organizasyonlarına bırakmaktadır. Son olarak mevlid pratiği ele alınmıştır. Mevlid merasimleri Türk halkının dini ve kültürel hayatında önemli bir yere sahiptir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler mevlid merasimlerine atfedilen önemin devam etmesiyle birlikte önemli ölçüde aşındığını göstermektedir. Kentleşme sürecinde formel din eğitimi alan veya dini gruplarla temas halinde olan katılımcıların mevlid pratiğine önem atfetmedikleri söylenebilir. Buna karşın mevlid merasimleri, geleneksel din algısına sahip olan ve dindar bir profil çizmeye hayattalarının merkezine dini yerleştirmeyen katılımcıların dini hayatlarında hala önemli bir yer tutmaktadır. Neticede kentleşmenin yaşam tarzı, zihniyet yapısı ve kültür üzerinde meydana getirdiği değişim ve dönüşüm, dini algılama ve yaşama biçimini de etkilemektedir. Üç farklı neslin, ele alınan üç dini pratiğe atfettikleri önem ve bu pratikleri uygulama biçimlerindeki farklılık bu etkiyi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Din, Değişme, Kentleşme, Oruç, Kurban, Mevlid.

¹ Bu makale "Kentleşme Sürecinde Sosyo-Kültürel ve Dini Değişme: Bursa Belenören Köylüleri Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Çalışma için Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden 27 Nisan 2018 tarih ve 2018-4 sayılı oturum kararıyla sosyal ve beşerî bilimler araştırma ve yayın etiğine uygun olduğuna dair onay alınmıştır.

Some Religious Practices in the Context of Urbanization and Religious-Cultural Change²

Abstract

Urbanization has greatly increased the speed and quality of social change. With the Industrial Revolution, cities became dense and crowded settlements by attracting the rural population. The new city dwellers experienced significant changes in the relations of production and consumption, their culture and the moral principles that bind them. Turkey started to experience these changes, which developed countries experienced right after the Industrial Revolution, as of the second half of the 20th century. There have been stable migration movements to the big cities, especially Istanbul and Ankara. This has led to rapid population growth. Thus, different lifestyles, new human relations and cultures began to be seen in cities. Developments in communication tools have had a multiplier effect on change. All these had a significant impact on the religious institution, which is in close relationship with culture. This effect, which has many dimensions, was handled more specifically in our study. The effect of social and religious change experienced in the urbanization process on some religious practices is focused on in the context of religion-culture relationship. The study was carried out using the qualitative research method. Families who migrated from the Belenören village of Bursa to the city center were chosen as a sample. In order to monitor the urbanization process, a total of 42 people representing three generations of each family were interviewed. Semi-structured interview technique was used to collect the research data. The data obtained as a result of the interview were subjected to content analysis. On the other hand, the literature on the relationship between culture and religion-culture and urbanization has been reviewed. The research in your hand is shaped on the following three basic questions. 1) What is the relationship between religion and culture? 2) Does the change brought about by urbanization affect culture and religion? 3) Is the religious and cultural change experienced in the urbanization process reflected in the implementation of some religious practices? Within the scope of the study, many questions were asked to the participants, especially about belief and worship. Accordingly, it was seen that the participants gave more importance to fasting, sacrifice and mawlid practices than other religious practices. Each religious practice mentioned in the article is discussed under a separate heading. In particular, the importance given to these three practices was compared with the prayer situations of the participants. According to this, it has been observed that even the participants who do not put religion at the center of their daily lives and do not tend to perform religious practices fast to a large extent. The fact that some participants, who currently pray five times a day, state that they fast even when they do not pray and do not pay attention to some religious prohibitions, supports this opinion. As a result, the practice of fasting and the related month of Ramadan continue to be important for participants of all generations. The practice of sacrificing after fasting is discussed. The practice of sacrifice, which has an important place in many beliefs and cultures, is also attributed to the ancient Turkish beliefs and traditions. After the Turks became Muslims, this importance continued to exist within the limits set by Islam. The social enthusiasm and cooperation experienced on the occasion of Eid al-Adha (The Feast of Sacrifice) increased the importance attributed to the practice of sacrifice. All this causes participants from all three generations to attach great importance to the practice of sacrifice. Along with urbanization, there are also differentiations in the practice of sacrifice. Urbanized participants leave this job to professional butchers or organizations of non-governmental organizations and religious groups, instead of slaughtering their victims themselves. Finally, the practice of mawlid is discussed. Mawlid ceremonies have an important place in the religious and cultural life of the Turkish people. Interviews with the participants show that the importance attributed to the mawlid ceremonies continues, but has eroded considerably. It can be said that the participants who received formal religious education or were in contact with religious groups during the urbanization process do not give importance to the practice of mawlid. On the other hand, mawlid ceremonies still have an important place in the religious lives of the participants who have a traditional religion perception and do not draw a religious profile and place religion at the center of their lives. As a result, the change and transformation caused by urbanization on lifestyle, mentality and culture also affects religious perception and lifestyle. The importance attributed by three different generations to the three religious practices and the difference in the way they practice these practices shows this effect.

Keywords: Culture, Religion, Change, Urbanization, Fasting, Sacrifice, Mawlid.

² This article was produced from the doctoral thesis titled "Socio-Cultural and Religious Change in the Urbanization Process: The Case of Bursa Belenören Villagers". For this study, approval was obtained from Bursa Uludağ University Social Sciences Institute, with the session decision dated April 27, 2018 and numbered 2018-4, indicating that it is in accordance with social and human sciences research and publication ethics.

GİRİŞ

Kentleşme “Sanâyiin gelişmesi sonucu halkın şehirlerde toplanması, şehir alanlarının genişlemesi ve nüfuslarının artması olayı.”³ olarak tarif edilmektedir. Ancak kentte yaşamak başlı başına kentli olmak anlamına gelmemektedir. Bu sebeple kentli olma sürecini ifade etmek için ayrıca kentleşme kavramı kullanılmaktadır. Kentleşme, “kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklik yaratması sürecidir.”⁴ Dolayısıyla kentleşme oluş bildiren, devingen bir kavram olup aynı zamanda sosyal değişmeye işaret etmekte ve bir kültür değişmesi olarak davranışları, dünya görüşünü ve değer sistemlerini etkilemektedir.⁵ Nitekim Park’a göre kent, sadece ekolojik ve iktisadi bir birim değildir. Kent, aynı zamanda kültürel bir alan olup medeni insanın doğal habitatıdır.⁶ Öyleyse kentleşen bireyler yaşam tarzı, zihniyet ve kültür gibi hayatın tüm alanlarına dair önemli değişimler ve dönüşümler yaşarlar.

Gelişmiş ülkelerde, Sanayi Devriminin hemen sonrasında görülen hızlı kentleşme, Türkiye’de, 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla tecrübe edilmeye başlanmıştır. Başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyük kentlere istikrarlı göç hareketleri gerçekleşmiş ve buralarda yaşayan nüfus hızla artmıştır. Böylece kentlerde farklı yaşam tarzları, yeni insan ilişkileri ve kültürler görülmeye başlamıştır. İletişim araçlarında meydana gelen gelişmeler ise gerçekleşen değişim üzerinde çarpan etkisi oluşturmuştur. Tüm bunlar kültürle yakın ilişki içinde olan din kurumunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Pek çok boyuta sahip olan bu etki çalışmamızda daha spesifik şekilde ele alınmıştır. Kentleşme sürecinde yaşanan sosyal ve dini değişimin bazı dini pratikler üzerindeki etkisine, din-kültür ilişkisi bağlamında odaklanılmıştır.

Elinizdeki araştırma üç temel soru üzerinden, kentleşme sürecinde yaşanan sosyo-kültürel değişimin oruç, kurban ve mevlid pratikleri üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bunlar; 1) Din ile kültür arasındaki ilişki nedir? 2) Kentleşmenin getirdiği değişim, kültürü ve dini etkilemekte midir? 3) Kentleşme sürecinde yaşanan dini ve kültürel değişim bazı dini pratiklerin uygulanmasına yansımakta mıdır? Bu noktadan hareketle öncelikle din-kültür ilişkisine değinilerek kentleşmeyle birlikte meydana gelen sosyo-kültürel değişim ile din arasındaki etkileşim daha anlaşılır hale gelecektir. Ardından araştırmanın desenine, katılımcı grubuna, veri toplama araçlarına ve veri analizine dair genel bir çerçeve sunulacaktır. Son olarak ise saha verileri bulgular başlığı altında değerlendirilecektir.

1. KÜLTÜR-DİN İLİŞKİSİNE DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME

Felsefe, arkeoloji, etnoloji, antropoloji ve nihayetinde sosyolojinin önemli bir malzemesi olan kültür, insan bilimleriyle sıkı bir irtibat halindedir. 19. yüzyıldan itibaren toplumbilimlerinin konusu olmaya başlayan kültür, kendisine yüklenen çeşitli anlamlarla tartışmaların odağı olmuştur. Kültürün bu tartışmalı yapısı onun tanımlanması sorununu da beraberinde getirmiş ve ortaya onlarca farklı tanım çıkmıştır.⁷ Kültür kelimesinin Batı dillerindeki etimolojik kökeni çiftçilik, saban demirinin ağzı (coulter), emek ve tarım (agriculture), ürün (crops) gibi doğa ile irtibatlı anlamlara sahiptir. Eski Türkçede kültürün karşılığı olarak kullanılan ve hasadı, ekip biçmeyi ifade eden hars kelimesi de bu anlamlandırmanın bir aksidir.⁸ Ancak daha sonraları kültür kelimesi doğal olanın, doğaya ait olanın karşıtı olarak insanların var ettiği şeylerin tümü anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁹

³ “Şehirleşme”, *Kubbealtı Lugatı* (Erişim 15 Kasım 2020). <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fehirle%C5%9Fme>

⁴ Kemal Kartal, *Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Kentleşme* (Ankara: Yurt Yayıncılık, 1983), 49.

⁵ Ruşen Keleş, “Kentleşme ve Türkçe”, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 6 (01 Ocak 1995), 1.

⁶ Rober E. Park - Ernest W. Burgess, *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, çev. Pınar Karababa Kayalığı (Heretik Yayınları, 2018), 38-39.

⁷ Işıl Gökçürk, *Kültür Sosyolojisi* (İstanbul: Doğu Kitabevi, 2016), 27.

⁸ Aliye Çınar, *Sosyolojik ve Antropolojik Açından Dine Bakış* (Bursa: Emin Yayınları, 2009), 34.

⁹ Gökçürk, *Kültür Sosyolojisi*, 31.

Sözlükte kültür, “Bir milletin inanç, fikir, sanat, âdet ve geleneklerinin, maddi ve manevi değerlerinin bütünü, hars.”¹⁰ olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca kültürlü sıfatının karşılığı olarak düşünce, zevk, eleştiri ve değerlendirme melekelerinin geliştirilmiş olması durumu; belli bir konuda geliştirilen sistemli bilgi gibi anlamları da ihtiva etmektedir.¹¹ Sosyal bilimin konusu olarak ise kültür şöyle tanımlanmıştır: “İnsan toplumunun biyolojik olarak değil de sosyal olarak kuşaktan kuşağa aktardığı maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü, sembolik ve öğrenilmiş ürünler ya da özellikler toplamı.”¹² Günümüzdeki kültür kavramının şekillenmesinde önemli bir köşe taşı ise Alman Filozof Herder’dir. Herder, kültürü yalın bir ifadeyle, bir ulusun, bir halk ya da topluluğun yaşam tarzı olarak tarif etmiştir.¹³ Sosyal antropologların kültür algılarını büyük ölçüde etkileyen Edward Tylor ise bilgi, inanç, sanat, ahlak ve geleneği ihtiva eden kültürün, öğrenilerek aktarılan yapısına işaret eder. Kültür ile uygarlık kavramlarını özdeş kabul eden bu yaklaşım İngilizce ve Fransızca’ da mümkün iken Almanlar ikisini birbirinden ayırmıştır. Buna göre kültür; değerler gibi manevi öğeleri, uygarlık ise bunun zıddı olan maddi öğeleri ihtiva etmektedir.¹⁴

Tanımlara bakıldığında kültürün temelinde insani eylem olduğu görülmektedir. Çünkü sadece insan sosyal olarak öğrenir ve öğrendiğini sonraki nesillere aktarabilir. Ayrıca düşünmek, tahayyül etmek, bilgiyi ve maddeyi işlemek, değerler ve semboller oluşturmak insana hasredilmiş melekeler ve meziyetlerdir. Bu sebeple kültür insan tarafından şekillendirilmektedir. Nitekim her ne kadar Manheim, Weber’in anlama (verstehen) yöntemini basite indirgeyici bir yaklaşım olarak telakki edip eleştirse de¹⁵ Weber’in bu yöntemden hareketle yaptığı kültür tanımı yukarıda dile getirilen yaklaşımı vurgulamaktadır. Weber, kültürü “Dünyadaki sonsuzcasına anlamsız olayların sınırlı bir parçasının insan varlıklarının görüş noktasından anlam ve önemle donatılmasıdır.”¹⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Ancak Weber’in kültürün belirleniminde insani eylemi ön plana çıkarması, onun kültür ile insan/toplum arasındaki diyalektik ilişkiyi yok saydığı anlamına gelmemektedir.¹⁷ Bourdieu da kültürü yapı-fail ilişkisi içinde orta yerde konumlandırmakta ve kültürü, insanın toplumsal dünyada kendini idare etmek için kullandığı pratik araçlar olarak tanımlamaktadır.¹⁸ Kültürü bizzat yaratıp geliştiren insan aynı zamanda kültür tarafından şekillenmektedir.

Tüm bu tanım ve açıklamalar göstermektedir ki kültür insana dair her şeyi kuşatan bir kapsayıcılığa sahiptir. Zihniyet, yaşam biçimi, gelenek, din, aile, estetik, ahlak, hukuk, ekonomi, boş zaman, dil, bilim ve teknik gibi alanlar kültürle yakından ilişkilidir. Bu ilişkiler ağı içerisinde din ve kültür önemli bir yer tutmaktadır. Dinin de kültür gibi hayatın her alanına nüfuz edebilmesi bunun en önemli sebeplerinden biridir. Ayrıca din ve kültür büyük oranda iç içe geçebilmekte hatta kimi zaman özdeş hale gelebilmektedir. “Din kültürün özü, kültür dinin formudur.” ifadesi din kültür ilişkisini ve dinin kültür üzerindeki etkisini anlatması itibarıyla önemlidir.¹⁹ Kapalı özellik arz eden mahalli dinlerde din bir millete veya bölgeye ait olup kültürle özdeşken açık özellik arz eden evrensel dinlerde ise din farklı milletlere ve coğrafyalara hitap etmektedir. Böylece kültür ve din karşılıklı etkileşim içine girerken belli ölçülerde birbirinden bağımsız varlığını devam ettirir.²⁰ Bu sebeptendir ki örneğin evrensel bir

¹⁰ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2020), “Kültür”, 2/1848.

¹¹ Ayverdi, “Kültür”, 2/1848.

¹² Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 536.

¹³ Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 536.

¹⁴ Gordon Marshall vd. (ed.), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay - Derya Kömürçü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005), 442.

¹⁵ Karl Mannheim, *Kültür Sosyolojisi*, çev. Mustafa Yalçınkaya (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017), 102.

¹⁶ Ralph (F) Schroeder, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, çev. Mehmet Küçük (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1996), 18.

¹⁷ Schroeder, *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, 18.

¹⁸ David Swartz, *Kültür ve İktidar*, çev. Elçin Gen (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 163.

¹⁹ Çınar, *Sosyolojik ve Antropolojik Açından Dine Bakış*, 33.

²⁰ Yümni Sezen, *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 60.

din olan İslam, farklı coğrafyalarda farklı şekillerde yorumlanabilmektedir.²¹ Akdoğan'ın tabiriyle nasıl ki su farklı kaplara girdiğinde özünü korumakla birlikte o kabın şeklini alıyorsa, din de insanların hayatlarına girdiğinde onların duygu, düşünce, tutum ve davranışlarına göre kısmi farklılıklar gösterebilmektedir.²² Böylece dinin evrensel ilkeleri mahalli unsurlarla birlikte yaşamaya devam eder. Örneğin Türk toplumunda var olan mevlid geleneği bir başka İslam toplumunda olmayabilir veya olsa bile aynı derecede önemli görülmeyebilir. Böylece Müslümanlar için evrensel olan peygamber sevgisi farklı toplumlarda farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Zaten kültürün bir işlevi de belirli bir çevre ve gelenekle evrensel insanlık arasında bağ kurmasıdır.²³ Bu durum evrensel dinlerin, özeldense İslam'ın kültürle sağlıklı bir bütünleşme sağlayamadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü bilhassa İslamiyette din, hayatın bütün alanlarına az veya çok temas etmekte, sosyal davranış sisteminin merkezine yerleşerek hayatın farklı alanlarında nesnelleşmektedir.²⁴ Din ve kültür arasındaki bu ilişki sebebiyledir ki dine ait pek çok unsur insanlar farkında olsun veya olmasın onların kültürel yaşamlarının bir parçası olarak yaşamaktadır. Yine kültüre ait pek çok unsur da dinin parçası olarak varlığını devam ettirmektedir.

2. YÖNTEM

Sosyal olgular zamana ve olguların parçası olan kişilere göre farklılık gösterdiği için değişkendir. Bu yüzden sosyal araştırmalarda, olguları ilgili bireylerin bakış açıları üzerinden görmeye çalışan ve bu bakış açılarını oluşturan yapı ve süreçlere odaklanan nitel yöntem daha çok tercih edilmektedir.²⁵ Bu sebeple elinizdeki araştırmada da nitel yöntem tercih edilmiştir.

2.1. Araştırma Deseni

Nitel bir araştırmada uygulanacak desen, araştırmacının tutarlı ve amaca uygun olarak hedefe ulaşmasında önemli rol oynar. Ancak unutulmamalıdır ki nitel araştırmada kullanılan desenleri birbirinden kesin çizgilerle ayırmak her zaman mümkün değildir.²⁶ Bu araştırmada temel olarak fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Bu desen bir olguyu veya kavramı araştırırken ilgili kişilerin deneyimlerinden yola çıkarak, onların neyi nasıl anladıklarına odaklanır.²⁷ Araştırmada kentleşen bireylerin; sosyal, kültürel, dini olgu ve kavramlara yaklaşımı onların bakış açılarından yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.2. Katılımcı Grubu

Çalışmada odaklanılan temel nokta kentleşme sürecinde yaşanan değişimin, din-kültür ilişkisi açısından, bazı dini pratikler üzerindeki etkisini görmektir. Bu sebeple katılımcılar belirlenirken, kentleşme sürecini görebilmek adına, Bursa'nın Belenören köyünden kent merkezine göç eden 13 aile amaçlı örneklem tekniğiyle seçilmiştir. Böylece katılımcı grubu her üç nesille görüşebilmek için ölçüt örnekleme tekniğine uygun olarak oluşturulmuştur.²⁸ Ailelerin seçilmesinde ise buna ilaveten kartopu örnekleme tekniğine başvurulmuştur.²⁹ Kentleşme sürecini ve değişimi izleyebilmek için her bir aileden üç kuşakla görüşülmüştür. Burada baz alınan ilk kuşak köy doğumlu olmasına karşın kente taşınmıştır. Bir kısmı ise yılın belli dönemlerinde köyde belli dönemlerinde ise kentte yaşamaktadır. Böylece ilk nesilden başlamak üzere ikinci ve üçüncü nesillerin kentleşme serüveni başlamıştır. Katılımcı grubunda 29'u erkek 13'ü kadın olmak üzere toplam 42 kişi

²¹ Ali Murat Yel, "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler Ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü", *Din Toplum ve Kültür*, ed. Ali Coşkun (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 162-176.

²² Ali Akdoğan, "Kültür ve Din", *Din Sosyolojisi El Kitabı*, ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 405.

²³ Çınar, *Sosyolojik ve Antropolojik Açından Dine Bakış*, 37.

²⁴ Sezen, *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*, 70.

²⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 41.

²⁶ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 67.

²⁷ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 77.

²⁸ Türker Baş - Ulun Akturan (ed.), *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 90.

²⁹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 122.

bulunmaktadır. Bunların yaş ortalamasına bakıldığında ise ilk neslin 69,41, ikinci neslin 53, üçüncü neslin 27,46 yaş ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. En küçük katılımcının yaşı 17 iken en büyük katılımcının yaşı 88'dir. Her bir aile ve her bir katılımcıya bir anonim isim verilmiştir. Bunun yanında metin içinde bahsi geçen katılımcının hangi aileden ve kaçınıc nesilden olduğunu gösteren üçlü bir numaralandırma sistemi oluşturulmuştur. Örneğin bir katılımcı ifadesinin sonunda (1.1.1. MEHMET, 78) yazıyorsa ilk rakam aile numarasını, ikinci rakam katılımcının kaçınıc nesilden olduğunu, üçüncü rakam o nesilden görüşülen kaçınıc kişiyi olduğunu, virgülden sonraki rakam ise katılımcının yaşını göstermektedir. Aşağıda katılımcı grubunun listesi verilmiştir. Listede toplam 44 isim bulunmaktadır. Ancak Mehmet ve Rukiye iki ailenin birinci neslini temsil eden ortak katılımcılardır. Dolayısıyla katılımcı grubu yukarıda ifade edildiği üzere 42 kişiden müteşekkildir.

Tablo 1. Katılımcı Listesi.

1. Lale Ailesi	4.2.1. Hatice	7.3.1. Sabri	11.1.2. Fadime
1.1.1. Mehmet	4.3.1. Melike	8. Leylak Ailesi	11.2.1. Ali
1.2.1. Hasan	5. Sümbül Ailesi	8.1.1. Celil	11.3.1. Zeynep
1.1.3. Tahsin	5.1.1. Bekir	8.2.1. Semih	12. Defne Ailesi
2. Karanfil Ailesi	5.2.1. Sevilay	8.3.1. Üzeyir	12.1.1. Salih
2.1.1. Rukiye	5.2.2. Eyüp	9. Papatya Ailesi	12.1.2. Elif
2.2.1. Kadir	5.2.3. Ahmet	9.1.1. Dursun	12.2.1. Ecrin
2.2.2. Meltem	6. Nilüfer Ailesi	9.2.1. Yusuf	12.3.1. Hamza
2.3.1. Tolga	6.1.1. Mehmet	9.2.2. Emine	13. Begonya Ailesi
3. Zambak Ailesi	6.2.1. Muzaffer	9.3.1. Mert	13.1.1. Enver
3.1.1. Rukiye	6.2.2. Figen	10. Akasya Ailesi	13.2.1. Şanver
3.2.1. Fatih	6.3.1. Akın	10.2.1. Ömer	13.3.1. Tarık
3.3.1. Ayten	7. Menekşe Ailesi	10.3.1. Eymen	
4. Nergis Ailesi	7.1.1. Nesibe	11. Açelya Ailesi	
4.1.1. Cemal	7.2.1. Saffet	11.1.1. Mustafa	

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.³⁰ Böylece hem araştırmacıya çalışmanın çerçevesi içinde kalma hem de görüşme sırasında esnek davranabilme imkânı tanınmıştır. Ayrıca katılımcılara dair gözlemler yapıldığı da belirtilmelidir. Bunun için görüşmeler genellikle katılımcıların evlerinde veya iş yerlerinde yapılmıştır. Bu sayede katılımcıların oturdukları muhitlere, konutlara, konutlarının tefrişatına, giyim-kuşamına, varsa dekoratif ürünlerine ve kütüphanelerine dair gözlemler not edilmiştir. Araştırma soruları hazırlanırken önce ilgili literatüre dair bir tarama yapılmıştır. Böylece araştırmaya temel oluşturan sorular oluşturulmuştur.³¹

- 1) Din ile kültür arasındaki ilişki nedir?
- 2) Kentlileşmenin getirdiği değişim, kültürü ve dini etkilemekte midir?
- 3) Kentlileşme sürecinde yaşanan dini ve kültürel değişim bazı dini pratiklerin uygulanmasına yansımakta mıdır?

³⁰ Baş - Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 90-91.

³¹ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 84.

Bu sorular çerçevesinde görüşme soruları oluşturulmuştur. Ayrıca hem yapılan gözlemlerde hem de görüşme sorularıyla katılımcıların dindarlık düzeyleri, dini algılama biçimlerine dair kanaatler elde edilmiştir. Görüşme yapılan her katılımcıya, araştırmanın konusu şeffaf şekilde izah edilmiş ve bu kişiler gönüllülük esasına göre çalışmaya dahil edilmiştir. Görüşme esnasında katılımcı onayı almak şartıyla veri kaybını önlemek için ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Katılımcıları daha iyi tanıyabilmek ve onların kendilerini daha rahat hissedebilmeleri adına görüşmeler mümkün oldukça katılımcıların evlerinde veya iş yerlerinde yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların araştırmacı tarafından yönlendirilmemesi ve gizlilik gibi diğer etik ilkelere dikkat edilmiştir.³²

Veri analizi için öncelikle görüşme kayıtları deşifre edilip çözümlenmeler yapılmıştır. Ardından elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Bunun için şu aşamalar takip edilmiştir: 1) Verilerin kodlanması, 2) Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3) Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4) Bulguların tanımlanması ve yorumlanması.³³ Nitel araştırmalarda veri analizi yaparken bilgisayar destekli analiz programlarını kullanmanın pek çok avantajları vardır. Araştırma sırasında çok sayıda veri elde edilmektedir. Bu verilerin kaybolmaması ve veriler arasındaki ilişkilerin göz ardı edilmemesi noktasında anılan programlar son derece faydalıdır. Ayrıca sağladıkları analiz yöntemleri ve görsel araçlarla da araştırmaya önemli katkılar sunmaktadır. Bu sebeple çalışmada MAXQDA nitel veri analiz programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan görüşmeler neticesinde çalışma grubu nezdinde oruç, kurban ve mevlid pratiklerinin din-kültür arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde yansıttığı fark edilmiştir. Ayrıca kentleşmeyle birlikte değişen kültür ve zihniyetin bu pratikleri etkilediği görülmüştür. Bulgular başlığı altında bu üç pratiğin her biri ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

3.1. Oruç

Oruç bedenle yapılan bir ibadet olup belirli zaman dilimlerinde yemeden, içmeden ve cinsel ilişkiden uzak durularak yerine getirilmektedir. Müslümanlara farz olan orucun tutulduğu Ramazan ayı tüm İslam toplumlarında önemli bir manevi iklim olarak kabul edilmektedir. Türk toplumu da bu önemli ayı kendine has bir üslupla coşku içinde yaşamaktadır. Süheyl Ünver bu durumu şöyle dile getirmektedir.³⁴

“Milletler şunu unutmamalı ki, İslamiyet’i, Müslüman olan Türkler bedii bir şekle sokmuşlar ve Ramazan ayında mahya, temizlik, râbitalik, ahlâk tasfiyesi, günah ve zararlı şeylerden çekinme, yerinde eğlenebilme, dinlenebilme, cömerdlük ve herkesi düşünmek terbiyesini bir araya getirerek, bir Ramazan medeniyeti vücûde getirmiş ve bunu İstanbul’da teksîf etmişlerdir.”

Türk toplumunda Ramazan ayı ibadatlere daha fazla önem verilen, dinen hoş görülmeyen şeylerden ise daha çok kaçınılan bir zaman dilimidir. Nitekim Osmanlı döneminde Ramazan heyecanı, öncesinde yapılan hazırlıklarla başlardı. Hilalin görünmesi ve ilk sahur ile devam eden bu heyecan ramazan ayı boyunca icra edilen çeşitli aktivitelerle diri tutulurdu. Ramazan’ın vazgeçilmez ibadeti olan teravihler eda edilirdi. Salavatlar, tekbirler ve ilahiler büyük bir coşkuyla okunurdu. Ramazan’ın baş tacı olan oruç ibadeti ise yediden yetmişe herkesi heyecanlandırırdu. Oruç tutmaya alışmaları için çocuklara tekne orucu tutturulurken yapılan çeşitli aktivitelerle güzel anılar hafızalara nakşedilirdi. Bu aya özel olarak mukabeleler, temcidler, ilahiler okunur; vaazlar, dini dersler icra edilir, irşad faaliyetlerine hız verilirdi. İftar davetleri, yardım faaliyetleri, zekât ve fitre tasaddukları toplumdaki birlik ve beraberlik duygularını yükseltirdi. İbadet ayı olan Ramazan aynı zamanda davulcular, maniler, kandiller, mahyalar, ortaoyunları, Karagöz-Hacivat gösterileriyle ölçülü bir şenlik havasına bürünürdü.

³² Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 84.

³³ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 242-251.

³⁴ A. Süheyl Ünver, “Ramazan Medeniyeti”, *Tohum Dergisi* 3/30 (1967), 3.

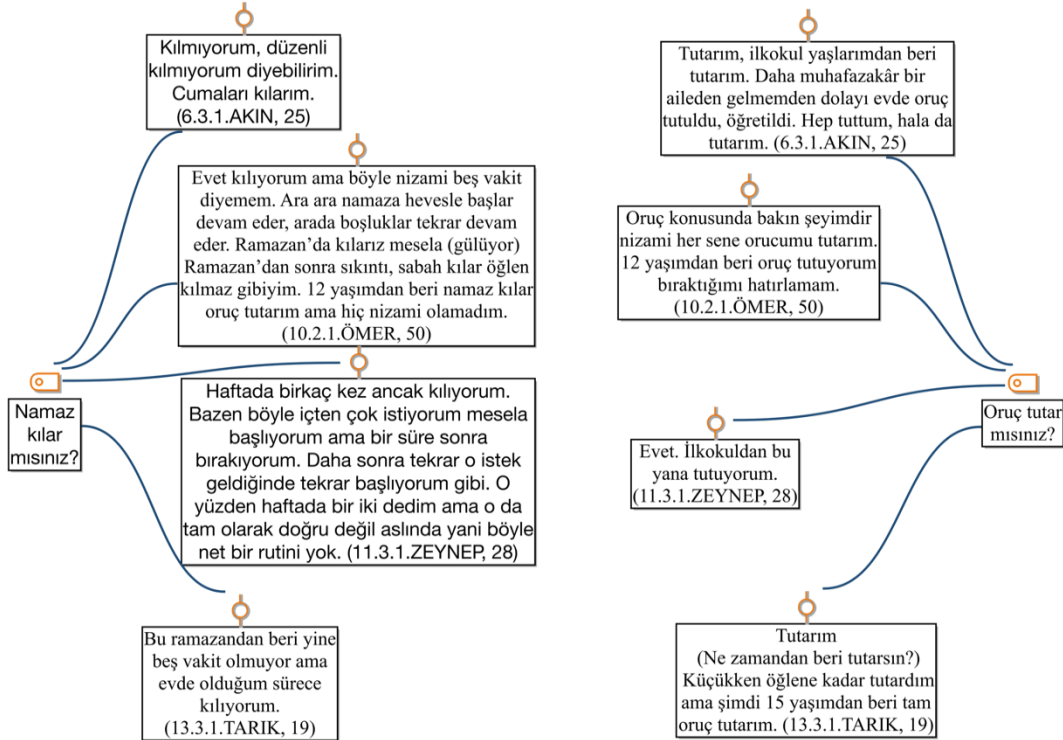
Bilhassa edebiyat literatüründe de Ramazan ayının önemli bir yeri olduğu ifade edilmelidir.³⁵ Velhasıl Osmanlı döneminde Ramazan ayı, sosyal, kültürel, dini vb. hayatın her alanında önemli bir yer tutmaktaydı. Kısmen değişim göstermekle birlikte bu uygulamalar günümüzde hala varlığını korumakta ve Ramazan coşkusu devam etmektedir. Tüm bunlar Ramazan ayının ve oruç ibadetinin, Türk kültürünün önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. Araştırma kapsamında görüşme yapılan katılımcıların da Ramazan'ın bu coşkusu hissettikleri görülmüştür. Bu durumu onların oruç ibadetini yerine getirme sıklıklarına bakarak da görmek mümkündür.

Tablo 2. Katılımcıların Namaz Kılma ve Oruç Tutma Durumlarının Çaprazlaması.

Oruç tutar mısınız?	Namaz kılar mısınız?	
	5 Vakit veya Genellikle	Ara sıra veya Hiç
Evet	31	7
Ara sıra veya Hiç	0	4

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde oruç ibadetine ayrı bir önem verildiği izlenimi oluşmuştur. Ayrıca namaz ibadeti bağımsız değişken oruç ise bağımlı değişken olarak alındığında oruç ibadetinin daha fazla yerine getirildiği görülmektedir. Verilen cevaplar tabloda görüldüğü şekilde ikili kodlamaya tabi tutulmuştur. Buna göre 42 katılımcının 38'i düzenli olarak oruç tuttuğunu 4 kişi ise ara sıra oruç tuttuğunu veya hiç oruç tutmadığını söylemiştir. Oysa bu 38 kişi içinden 7 kişi ara sıra namaz kıldığını veya hiç namaz kılmadığını belirtmiştir. Bu yedi kişinin altısının üçüncü nesilden birinin de ikinci nesilden olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Şekil 1. Bazı Katılımcıların Namaz Kılma ve Oruç Tutmaya Dair İfadelerinin Karşılaştırması.

³⁵ H. Ömer Özden, "Türk Ramazan Kültürü", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12/30 (28 Şubat 2010), 83-109; Ayrıntılı bilgi için bk. Gül Bezci, *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018).

Görüldüğü üzere beş vakit namaz kılmadığını söyleyen bu katılımcılar küçük yaşlardan itibaren oruçlarını tutmaktadırlar. Ayrıca çocukları oruç tutmaya alıştırmak için uygulanan tekne orucunun uygulamasını Tarık'ın ifadelerinde görmek mümkündür. Yine Ömer'in Ramazan ayında düzenli namaz kıldığını fakat sonrasında nadiren kıldığını belirtmesi Türk kültüründe Ramazan ayına verilen önemi göstermesi açısından anlamlıdır. Namaz ve oruç ibadetlerinin pratiğe dökülmesinde görülen bu farkı, halihazırda düzenli olarak beş vakit namaz kılan katılımcıların ifadelerinde de görmek mümkündür.

"Namazımda eksikim vardı kılmazdım ama orucumu hep tutmuşumdur. Öğretmen okulundayken 1200 arkadaş vardı 200'ümüz oruç tutardı. Ama namazları kılmazdık ayrı mesele yani." (5.1.1. BEKİR, 71)

"Tabi ki. Valla orucu en küçük yaştan beri ilkokula gittiğim zamandan beri tutuyorum." (11.2.1. ALİ, 50)

Yukarıdaki iki isim de sonradan düzenli olarak beş vakit namaz kılmaya başlamıştır. Bekir oldukça genç yaşlardan itibaren Ali ise çok daha yakın bir zamanda beş vakit namaza başlamıştır. Ancak iki isim de küçük yaşlardan itibaren oruç tuttuğunu belirtmiştir. Sonuç olarak oruç ibadeti namaz ibadetine göre belirgin şekilde daha fazla katılımcı tarafından düzenli olarak yerine getirilmektedir. Ayrıca bu eğilim üçüncü nesilde de büyük ölçüde devam etmektedir. Bu durumu daha önce yapılmış farklı çalışmalara ait namaz kılma ve oruç tutma oranlarında da görmek mümkündür.³⁶ Bunun en önemli sebebi Ramazan ayının ve oruç ibadetinin namaz ibadetine göre kültür ile çok daha fazla iç içe geçmiş olmasıdır.

3.2. Kurban

Kurbanın tarih boyunca önemli bir dini pratik olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Erken Paleolitik dönemden itibaren Yunanlar, Mısırlılar, Sümerler, Hititler, İranlılar, Sami halkları, Japonlar, Çinliler, Hindular gibi bilinen tüm halklarda kurban ritüelleri mevcuttur. Yahudi ve Hıristiyan geleneğinde de kurban ritüeli mevcut olup zaman içerisinde bazı dönüşümler geçirerek yaşamaya devam etmiştir.³⁷ Eski Türk geleneklerinde de kurban hayatın pek çok alanında icra edilen dini bir ritüeldir. Dağlara, ormanlara, mağaralara, atalar ruhuna, ağaçlara kurbanlar adandığı bilinmektedir. Ayrıca bir kişinin hakan ilan edilmesi durumunda, toylarda, ölü (yuğ) törenlerinde veya misafir gelmesi halinde kurbanlar kesilmektedir. Kanlı ve kansız olarak ikiye ayrılan kurbanların kanlı olanlarında genellikle at, geyik, sığır, koç, koyun gibi hayvanlar kurban edilirdi. Hayvansal ürünlerden yapılan bir içkinin yere, ata ve ocağa saçılması şeklinde gerçekleştirilen saçı ise kansız kurbanları oluşturmaktaydı.³⁸ Kansız kurban çeşidi İslam'da olmamasına rağmen Alevi-Bektaşî geleneğinde varlığını devam ettirmektedir.³⁹ Ayrıca günümüz Türkmenistan'ında eski zamanlardan kalma su, pınar, dağ, orman, ağaç kültleri devam etmekte olup buralarda kurbanlar kesilmektedir. Yine günümüz Türkiye'sinde vefat edenlerin anısına ziyafet verme geleneği eski dönemlerdeki ölü (yuğ) törenlerinde icra edilen kurban ritüelinin kültürel bir yansıması olarak Türkmenistan'da da devam etmektedir.⁴⁰ Tüm bunlar Türk geleneklerinde

³⁶ Necdet Subaşı (ed.), *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 43, 74; İdris Aydın, *Kentleşme Sürecinde Dini Hayat (Başakşehir Örneği)* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017), 199-203, 221-223; Fatma Zehra Erdoğan, *Sosyal Değişim Sürecinde Dini Hayat: Gerede Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 102-104; Ömer Çalışkan, *Dini Hayatta Köy Şehir Farklılaşması (Paşabahçe Mahallesi ve Paşamandıra Köyü Örnekleri)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 60; Mustafa Bakırca, *Üç Nesil Üç Hayat Dini ve Kültürel Değişim* (İstanbul: Bir Yayıncılık, 2019), 194, 198.

³⁷ Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2002).

³⁸ Hayati Yavuzer, "Türk Kültüründe Kurban Kültü ve 'Misafir Kurbanı'", *Aydın Türklük Bilgisi* 5/2 (15 Ekim 2019), 141-147; Engin Akgün, "Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu Ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (01 Haziran 2007), 139-153.

³⁹ Harun Yıldız, "Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı Ve Kurbanla İlgili Ritüeller", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 20 (2019), 144.

⁴⁰ Durmuş Tatlıoğlu, "Türkmen İnançları (Halk İnançları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (15 Aralık 2000), 160-164.

kurban ritüelinin önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra ise bu gelenek istisnalar olmakla birlikte İslam'ın çizdiği çerçevede devam etmiştir. Bu sebeple Türk toplumunda kurban ibadeti son derece önemli bir yere sahiptir. Hatta ehl-i sünnet içindeki tüm mezheplerde Kurban Bayramı günü kesilen kurbanın hükmü sünnet olmasına karşın genellikle Türklerin mensubu olduğu Hanefi mezhebinde sünnete göre daha kati bir hükmü ifade eden vaciptir. Bu durumun, fihhi çıkarımların ötesinde kültürel bir izahının olup olmadığı düşünmeye değerdir.

Bir bayram menseki olarak kurban aynı zamanda coşku ve sevinç kaynağıdır. Zira tıpkı Ramazan Bayramı'nda olduğu gibi coşkuyla kılınan bayram namazları, hediyeleşmeler, bayram ziyaretleri, özellikle çocuklara giydirilen bayramlıklar, verilen bahşişler kurban ibadetinin şenlik havasında geçmesini sağlamaktadır. Eğlence sektörünün günümüzdeki kadar gelişmediği önceki dönemlerde bayramlara özel kurulan salıncaklar ve yapılan çeşitli eğlenceler kültürel hafızada önemli yer etmiştir.⁴¹ Ayrıca kesilen kurbanların etleri yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılır bir kısmı da misafirlere ikram edilir. Böylece toplumun her kesimi birbirine yakınlaşır, akraba ve komşular arasındaki bağlar kuvvetlenir. Neticede Arapça olan kurban kelimesinin yakınlık, yakın bulunma anlamı hem Allah ile kul hem de kullar arasında tezahür eder.⁴² Nitekim bu durumu, katılımcıların; "Kurban sizin için ne anlam ifade eder?" sorusuna verdikleri cevaplarında görmek mümkündür. Tüm bunlar Kurban ibadetini, toplumun kültürel ve dini hayatının önemli bir parçası haline getiren hususlardır.

"G: Kurban kesmek sizin için ne anlam ifade etmektedir?"

K: "Hem toplumsal yine onun vesilesiyle bir bayram kutlanıyor hem de et yiyemeyenler ete doyuyor. Bir de yine Allah'a yakınlaşmak için bir fırsat. Mesela illa Kurban Bayramı'nı beklememek lazım. Şifa bulunca veya bir günahına kefalet olması için kurban kesilebilir." (2.2.2. MELTEM, 56)

"K: Valla biz tabi Müslüman olduğumuz için bizim bedelimiz olarak kesiliyor. Allah'a yakınlaşmak için kesiliyor. Onun için ben severek kesiyorum yani. Çünkü onun karşılığı var. Diyor ki Allah-u Teala et değil de takvanız bize ulaşır. Onun için takva üzere kesmek gerekir." (5.1.1. BEKİR, 71)

Tablo 3. Katılımcıların Namaz Kılma ve Kurban Kesme Durumlarının Çaprazlaması.

Kurban keser misiniz?	Namaz kılar mısınız?	
	5 Vakit veya Genellikle	Ara sıra veya Hiç
Evet	31	11
Ara sıra veya Hiç	0	0

Tıpkı oruç ibadetinde olduğu gibi katılımcılarla yapılan görüşmelerde kurban ibadetine ayrı bir önem atfedildiği izlenimi oluşmuştur. Yine oruçta olduğu gibi namaz ibadeti bağımsız değişken kurban ise bağımlı değişken olarak alındığında kurban ibadetine verilen önem daha net görülmektedir. Daha önce yapılmış farklı çalışmalarda da kurban kesme oranlarının namaz kılma oranlarına göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir.⁴³ Bu çalışmada ise katılımcıların tamamı kurban kestiğini veya maddi durumu el verdiğinde keseceğini belirtmiştir. Tabloya bakıldığında ara sıra namaz kılan veya hiç namaz kılmayan 11

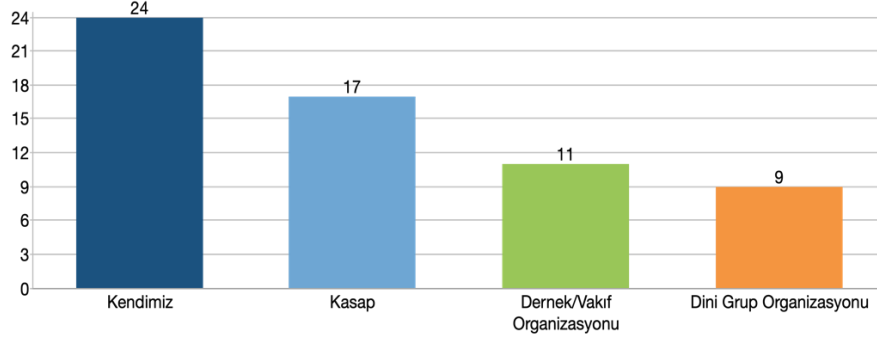
⁴¹ Özdemir Nutku, "Bayram", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1992); Hatice K. Arpağuş, "İstanbul'da Dini Hayat", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 2016), 5/231; "Anadolu'da İlginç Bayram Gelenekleri", *Yeni Şafak* (2016).

⁴² Beyler Yetkiner, "Dini Bir Ritüel Olarak Kurban Ritüelinin İletişim İşlevi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 62 (2017), 329-340; İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2009), 13.

⁴³ Subaşı, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 43, 82; Arif Korkmaz, *Göç ve Din* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011), 334; Erdoğan, *Sosyal Değişim Sürecinde Dini Hayat: Gerede Örneği*, 102, 107; Çalışkan, *Dini Hayatta Köy Şehir Farklaşması (Paşabahçe Mahallesi ve Paşamandıra Köyü Örnekleri)*, 60, 62; Mustafa Yıldırım, *Şehirleşme ve Din: Kocaeli Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2012), 405; Bakırcı, *Üç Nesil Üç Hayat*, 194, 199.

katılımcının kurban ibadetini muhakkak yerine getirdiğini görmekteyiz. Kültürün önemli bir parçası olan kurban, namaz ibadetine göre önemli ölçüde ön plana çıkmaktadır.

Şekil 2. Kurbanınızı nerede ve nasıl kesiyorsunuz?

Katılımcılara kurbanlarını nerede ve nasıl kestikleri sorusu da yöneltilmiştir. Verilen cevaplar kendimiz, kasap, dernek/vakıf ve dini gruplar şeklinde kodlanmıştır. Buna göre son üç kodun toplam frekansının “kendimiz” kodunun frekansından oldukça fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların kurbanlarını bizzat kendilerinin kesmedikleri, vekâlet yoluyla kestirdikleri belirgin şekilde görülmektedir. Ancak ortada alacalı bir tablo söz konusudur. Örneğin bazı katılımcılar bir hisse kurbanı kendileri keserken veya bir kasaba kestirirken bir hisse kurbanı da dernek veya dini grup organizasyonu ile bağışlayabilmektedir. Veyahut bazı seneler kendileri keserken bazı seneler de kasaba kestirebilmekte veya dernek/vakıf, dini grup organizasyonuna bağışlayabilmektedirler. Bu sebeple katılımcıların her bir ifadesi ayrı ayrı kodlanmış ve toplam kod sayısı tabloda görüldüğü üzere katılımcı sayısından fazla olmuştur.

“Ben Bursa’da kesiyorum bu sene köyde kestim. Arkadaşlarla beraber kesiyoruz. Birkaç sene İHH ile Afrika’ya verdik. Ben kendim kesemiyorum yardım ediyorum sadece. Kendi arkadaşlarım kesiyor ben yardım ediyorum. Bazen kasaba verdiğimizde oldu. Kesip yolluyorlar. Ekseriyetle baştan öyleydi zaten çalışıyorduk, şimdi kendimiz kesmeye başladık.” (6.2.1. MUZAFFER, 51)

“Birkaç seneden beri başka bir yerde (kasapta) kestiriyoruz. Daha önce burada evde kesiyorduk.” (4.2.1. HATİCE, 47)

“Burada maalesef kestirtiyoruz. (vurgulu söylüyor) Büyükbaş kurbanı giriyoruz, çocuklar kurban falan görmüyor. Kesiliyor et geliyor bize. Ben mesela çocukluğumda daha güzeldi kurbanlar. Hayvan asılırdı, babam mesela parçalar ederdi. Bir parça hemen yukarı çıkardı kavrulurdu. Şimdi öyle bir imkân yok, köylerde olsa yine belki daha güzel olur kurban bayramları. Herhangi bir kasaba kestiriyoruz, cemaatten birkaç arkadaş var genelde onlarla girmeye çalışıyoruz.” (6.2.2. FİGEN, 49)

“Valla önceleri ben kendi evimde kestiriyordum. Kendim kesemiyorum benim elimden biraz zor beceremiyorum herhalde ben. Burada (Bursa) da kestiriyorduk yer yaptım bodrumda. Fakat son yıllarda büyükbaş giriyoruz çocuklar falan. Onların bir arkadaşı var ona kestiriyoruz o kasap. Ama şeyi var hani mezbaha gibi yeri var. Orada kurbanda aşağı yukarı 150 hayvan kesiliyor. Bize de kesiveriyor sağ olsun her şeyi yapıyor.” (5.1.1. BEKİR, 71)

“Ya abi ben önceden köyde keserdik biz kurbanı. Hayvanı al, traktörün römorkunun tepesine bir şey bağla, hayvanı yukarı kaldır. Abi dana bu, kaçacak mı kaçmayacak mı, süsmek derler böyle boynuz atmak, yapacak mı yapmayacak mı? Kes, derisini ayıkla akşama kadar canın çıkar ben bayramın tadına varamazdım. Şimdi İslami usullere göre kesen zaten bizim camiamızın, insanlarından birine kestiriyoruz abi, biz sadece vekaleti veriyoruz.” (5.3.1. AHMET, 28)

Netice itibarıyla katılımcılar arasında kendi kurbanını kendisi kesme eğilimi giderek azalmaktadır. Dahası üçüncü nesilden olup kurbanlarını kendilerinin kestiğini ifade edenlerin tamamı bizzat kurban kesmemektedir. Bu kişilerin kurbanlarını dedeleri veya babaları kesmektedir. Kuvvetle muhtemel dede ve babalarından sonra kurbanlarını onlar da

profesyonel kişilere kestirecekler veya farklı organizasyonlara bağışlayacaklardır. Üzeyir'in ifadeleri bu izlenimi doğrular niteliktedir.

“Köyde keseriz, bizde alışkanlıktır, dedem keser babamla ben temizleriz. Bugüne kadar dedem kesti biz yüzdük ama Allah geçinden versin dedem vefat ettikten sonra babam kesebilir mi veya başkasına mı kestirir bilemiyorum. Bir keresinde kardeşim Mehmetçik Vakfına bağışlamıştı, benzer yöntemleri izleyeceğiz gibi duruyor.” (8.3.1. ÜZEYİR, 34)

Kurban ibadeti dini ve kültürel hayatın önemli bir parçası olduğuna göre bu iki alana dair değişimler kurban ibadetinin uygulama biçimlerinde bazı değişimlere sebep olmaktadır. Kentleşme-kentleşme süreci toplumda iş bölümü ve ihtisaslaşmayı beraberinde getirmektedir. Durkheim'a göre nüfus artıkaça farklı yetenek, inanç ve değerlere sahip insanlar bir arada yaşamaya başlayacaklardır. Bunu mümkün kılan şey ise insanlar arasındaki iş bölümü ve ihtisaslaşmadır.⁴⁴ Nüfusun az olduğu toplumlarda herkes her işi yaparken fazla nüfusa sahip girift toplumlarda her bir iş sektörü olarak ilgili uzmanlar tarafından yerine getirilir. Kentleştikçe kurban kesme vazifesini profesyonel kişilere bırakma bunun bir sonucu olarak okunmalıdır. İş bölümüyle birlikte ortaya çıkan bu durum aynı zamanda kentli insanın doğaya ve kendine karşı yaşadığı yabancılaşmanın⁴⁵ göstergesi kabul edilebilir. Oysa diğer dinlerde ruhbanlara ait olan kurban kesme görevi İslam dininde ferdilemiştir ve mümkünse bizzat ibadeti yapan kişi tarafından yerine getirilmelidir.⁴⁶ Tolga aşağıdaki ifadesiyle bu gerçeği bir yerden yakalamıştır.

“Bir de şey var artık hiçbirimiz bizzat kurban kesmiyoruz hep kestiriyoruz ya belki onun da bir şeyi var. Bizzat bizim kesmemiz, aklıma gelir hani bütün bir dünyada medeniyet çöküyor sıfırdan başlıyorsun o durumu hayal et, bir hayvanı kesebilmek çok hayati bir şey. Aklıma bu da gelir.” (gülüyor) (2.3.1. TOLGA, 37)

Kent yaşamında insanlar binlerce yıldır sahip oldukları en temel becerilere yabancı hale gelmektedir. İnsanlar önce hayvanı boğazlama ve etini işleme yeteneğine yabancılaşmış sonrasında ise bu durum daha ileri bir noktaya taşınmıştır. İnternet üzerinden yapılan bağışlar yoluyla hiç görülmeyen bir para hiç görülmeyen birine emanet edilmekte ve ona vekalet verilmektedir. Ardından hiç görülmeyen kurban etleri hiç görülmeyen ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Bu durum aynı zamanda kentli yaşam tarzında zayıflayan birincil ilişkilerin bu tür ibadetlerle tahkim edilme fırsatını da azaltmaktadır. Türkiye'de kentli Müslümanların kurban ibadetini bu şekilde yerine getirmeleri zaten sembolik anlama sahip olan bu pratiğin kendisini de bir nevi sembolik hale getirmektedir. Bu noktada Hıristiyanların, Yahudi geleneğinden tevarüs eden gerçek kurban ibadetini daha sonraları çeşitli sembollere indirgeyerek bir nevi ortadan kaldırması akla geliyor.⁴⁷ Elbette bu ikisinin aynı şey olduğunu söylemek mümkün değildir. Zaten İslam'da kurbanın, hayvanın boğazlanmasıyla gerçekleşeceği ve bunun yerine çeşitli takdimelerin geçemeyeceği ayetlerle ve peygamberin uygulamalarıyla sabittir.⁴⁸ Ancak sembolün sembolü haline gelen bir pratiğin birey ve toplum üzerindeki etki gücünün sorgulanması elzemdir.

Bağışlanan kurbanların eş zamanlı olarak dünyanın dört bir tarafında kestirilmesi meselesine birkaç cümleyle değinilebilir. Kurbanlarını dini grup organizasyonları veya dernek/vakıf organizasyonlarıyla kestirenlerin büyük bir bölümü bunları çok farklı coğrafyalardaki ihtiyaç sahiplerine bağışlamaktadırlar.

“Hepsini burada halledemiyoruz. Bazen İHH'ya bazen İstanbul'da bizim medrese var oraya veya Kadir Bey'in (eşinin) cemaatinin yurt dışında ilgilendiği yerler var oralara gönderiyoruz.” (2.2.2. MELTEM, 56)

⁴⁴ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000), 256; Glenn A. Goodwin - Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, çev. Erdem Aykut vd. (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 157.

⁴⁵ Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2013), 20, 73-91; George Ritzer - Jeffrey Stepnisky, *Sosyoloji Kuramları*, çev. Himmet Hülür (Ankara: De Ki Basım Yayım, 2019), 52-54.

⁴⁶ Yümnü Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), 189.

⁴⁷ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, 171-181.

⁴⁸ Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, 190.

“Klasik olarak muhakkak bir hisse ailemiz adına kendimiz kesiyoruz. Bazen büyükbaş hisseli girerek, bazen küçükbaş keserek. Onun dışında hemen hemen aile bireylerinin tamamı adına yurt dışında ümmet coğrafyasının farklı noktalarında kurbanımızı kesiyoruz.” (5.2.2. EYÜP, 49)

Postmodern dönemde özellikle telekomünikasyon araçlarında meydana gelen gelişmeler dünyayı küresel bir köye dönüştürmüş ve zaman-mekân sıkışmasına sebep olmuştur. Bu gelişmeler zamanı göreceli hale getirirken mekânın zaman üzerinden parçalanmasına sebep olmuştur.⁴⁹ Küresel dünyada zaman ve mekânın algılanışı ve yaşanışında meydana gelen değişim kurban ibadetine de yansımıştır. Öyle ki dünyanın öbür ucunda vekaletle kurban kestirilebilmekte, hatta kimi zaman kesilen kurbanlar bağışta bulunan kişiye canlı yayında izletilebilmektedir. Bu elbette pek çok pratik faydaya sahip güzel bir faaliyettir. Ancak aynı zamanda binlerce kilometre ötedeki bir mekânla ve orada yaşayan insanlarla hem gerçek hem de gerçekliği bir o kadar sorgulanabilir ilişkiler kurmak anlamına gelmektedir. Bu bir açıdan Foucault'nun tanımlamasıyla kendi içinde bağdaşmayan birçok mekânı ve mevkii gerçek olan tek bir yerde bir araya getiren heterotopyalara benzemektedir.⁵⁰ Harvey'in⁵¹ dediği gibi Foucault'nunkinden çok farklı anlamlar taşısa da bu durum aynı zamanda Lefebvre'nin heterotopya kavramıyla da ilişkilendirilebilir. Ona göre heterotopya devletin, hâkim ideolojinin tahakkümü altında olmayan hem dışlanmış hem de iç içe girmiş olan öteki yer ve ötekinin yeri olan heterojen mekânlardır.⁵² Bir STK organizasyonu ile çok uzaklardaki bir ihtiyaç sahibiyle kurulan bu ilişki bir ekranda, bir mekupta veya zihinde beliren bir çeşit heterotopik mekân yaratmaktadır. Çünkü ulus devlet anlayışının ve seküler yaşam pratiklerinin hâkim ideoloji olduğu bir düzlemde “ümmet coğrafyası” tanımlamasındaki mekân, dışlanan ama aynı zamanda iç içe geçmiş öteki yer ve ötekinin yeridir. Ayrıca bu durum bilinçli bir planın, başkaldırının parçası olmak durumunda değildir. Fakat bu tür dağınık heterotopik oluşumlar büyük çaplı bir değişim yaratma potansiyelini her zaman taşımaktadır.⁵³ Neticede küreselleşme ve iletişim araçlarındaki gelişmeler toplumların gündelik yaşamını ve kültürünü dönüştürürken bir ibadetin uygulanış biçimini de derinden etkilemektedir.

Son olarak kurban etinin bağışlanması meselesine kısaca değinilecektir. Kurban etinin ihtiyaç sahibi olsun veya olmasın diğer insanlara ikram edilmesi bu ibadetin maksatlarından biridir. Katılımcılara “Kurban etini muhtaçlara dağıtır mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru sayesinde köyde bir zamanlar kurban kessin veya kesmesin herkesin birbirine ikram kabilinden kurban eti payı verdiğini ancak bu âdetin zamanla ortadan kalktığını öğreniyoruz.

“...Eskiden böyle bütün mahalle parça parça ben sana sen bana götürürdü. (Esasen bu âdeti kurban kesen kesmeyen herkese yaparlarmış eskiden) Şimdi gayri olmuyor şimdi şehirli olduk ya köyden kalktık.” (8.1.1. CELİL, 77)

Asıl dikkat çeken husus ise kent yaşamında komşuluk ve akrabalık ilişkilerinde meydana gelen aşınmanın izlerinin verilen cevaplarda net şekilde görülmesidir. Aşağıdaki ifadelerin aksini söyleyen az sayıda kişinin ise mahalle kültürünün nispeten yaşadığı muhitlerde oturdukları gözlemlenmiştir.

“Yardım dernekleri üzerinden zaten dağıttırıyoruz bağış yaptığımız için. Onun haricinde akrabalara vesaireye dağıtmak deyince zaten şimdi o kadar dağınık akrabalık ilişkileri var ki kimin ne olduğunu bile bilmiyoruz. Hangi akraba nerede ne ihtiyacı vardır maalesef bilmiyoruz. Komşunun bile ne ihtiyacı olduğunu bilmiyoruz.” (2.2.1. KADİR, 65)

Ayrıca eskiden kesmeyenler oluyordu şimdi ise herkes kesiyor diyerek kurban eti verilecek pek kimse bulamadıklarını söyleyenler de dikkat çekicidir. Bu durum bir yandan refah seviyesindeki genel artışla ilişkilendirilebilir. Fakat diğer taraftan daha çok ileri yaşlarda

⁴⁹ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran (İstanbul: Metis Yayınları, 2019), 185, 262, 270-272.

⁵⁰ Michel Foucault, *Özne ve İktidar*, çev. Işık Ergüden - Osman Akınhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014), 298.

⁵¹ David Harvey, *Asi Şehirler*, çev. Ayşe Deniz Temiz (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), 38.

⁵² Henri Lefebvre, *Kentsel Devrim*, çev. Selim Sezer (İstanbul: Sel yayıncılık, 2019), 122-123.

⁵³ Harvey, *Asi Şehirler*, 38.

olan bu kişilerin ifadelerini görelî yoksulluk kavramı üzerinden de okumak mümkündür. Netice itibarıyla kültür tarafından tahkim edilen bir dini pratik olarak kurban üç nesil içinde önemini korumaya devam etmektedir. Ancak kentleşmeyle birlikte artan iş bölümü ve kente özgü organizasyonlar sayesinde kurban ibadetinin uygulanışında önemli bir değişim meydana gelmiştir.

3.3. Mevlid

Sözlükte doğma, doğuş ve doğum yeri anlamına gelen mevlid, Hz. Muhammed'in dünyaya gelişini ve onun hayatındaki peygamber olma, miraca çıkma gibi önemli olayları anlatan manzum eser türüdür.⁵⁴ Süleyman Çelebi'nin asıl adı *Vesîletü'n-Necât* olan mevlid türündeki eseri de mevlidin bir başka anlamı olarak zikredilebilir. Mevlidin bir diğer anlamı ise Süleyman Çelebi'ye ait bu eserin bazı bölümlerinin okunmasıyla yapılan dini törendir. Mevlidin son iki anlamının Türkçe'de ortaya çıkması bu dini törenin Türk kültürüyle olan ilişkisi açısından son derece anlamlıdır.⁵⁵ Zira Türk kültüründe gerek edebi bir tür olarak gerekse dini bir tören olarak önemli yer tutan mevlid bu haliyle Türk kültürüne hasır. Mevlid aynı zamanda Hz. Muhammed'in doğum günü vesilesiyle yapılan kutlamaları isimlendirmek için kullanılmıştır. Bu tür kutlamalar tarihte ilk olarak Fatımiler döneminde ihdas edilmiş olup sonraları İslam dünyasının geniş bir coğrafyasında kutlanmaya devam etmiştir.⁵⁶

Türklerin Hz. Muhammed'in doğum gününü kutlama (mevlid) geleneği Eyyübî emiri Gökbörü'nün uygulamalarına kadar götürülebilir. Ardından Selçuklularla birlikte Anadolu'da özellikle halk arasında mevlid kutlamaları yapıldığı bilinmektedir.⁵⁷ Osmanlılarda da devam eden mevlid kutlamaları bilhassa III. Murad döneminde resmi bir hüviyet kazanmıştır. Devlet erkanının ve halkın katıldığı bu kutlamaların en önemli unsuru Süleyman Çelebi'ye ait mevlidin okunmasıdır. Mevlid bizzat padişahın katıldığı törenlerde okutulduğu gibi yönetici ve halktan pek çok kişinin evlerinde veya camilerde de okutulmaktaydı.⁵⁸ Osmanlı toplumunda mevlid okutmaya verilen önemin göstergelerinden birisi de mevlid vakıflarıdır. Anadolu'da ve Rumeli'de mevlid okutmak üzere pek çok vakıf tesis edilmiş veya vakıfların vakfiyelerine mevlid okutulması şartı eklenmiştir.⁵⁹ Mevlid sadece Hz. Muhammed'in doğum günü vesilesiyle yapılan kutlamalarda okutulmaz. Diğer mübarek gün ve gecelerde, doğum, ölüm, sünnet, evlenme, şehitleri anma, asker uğurlama, dini ve içtimai kurumların açılış merasimlerinde, köy hayırlarında ve mezarlıklarda, yeni bir şey satın alındığında vb. hayatın çok farklı alanlarında mevlid okutulmaktadır.⁶⁰ Esasen eski Türk âdetlerinde de İslamiyet'teki sadaka-i câriye kabilinden sayılabilecek, ölümlerin arkasından yapılan bazı törenlerle onlar namına hayır hasenatta bulunma söz konusudur.⁶¹ Bu âdet mevlid okutma geleneği ile iç içe geçerek devam etmiştir. Bunun dışında yine eski Türk âdetlerinde şiir ve musikinin dini törenlerde kullanıldığı bilinmektedir. Hatta Gökbörü'nün tertip ettirdiği mevlid (Hz. Muhammed'in doğum günü) merasimlerinde bu geleneği yaşatan icralar yaptırdığı ifade

⁵⁴ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı Misallî Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2020), "Mevlid", 2/2074.

⁵⁵ Ayverdi, "Mevlid", 2/2074.

⁵⁶ Osman Çetin, "Tarihte İlk Resmi Mevlid Merasimleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1987); Ahmet Özel, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2004).

⁵⁷ Fatih Kalaycı, "İslâmiyet Öncesi Türk Kültürü Ve Mevlid Okutma Geleneğinin Anadolu'ya Yansıması", *Türkistan'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Devamlılığı Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Fatma Dıngıl İlgin (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020), 3-4.

⁵⁸ Mehmet Şeker, "Mevlid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (2004).

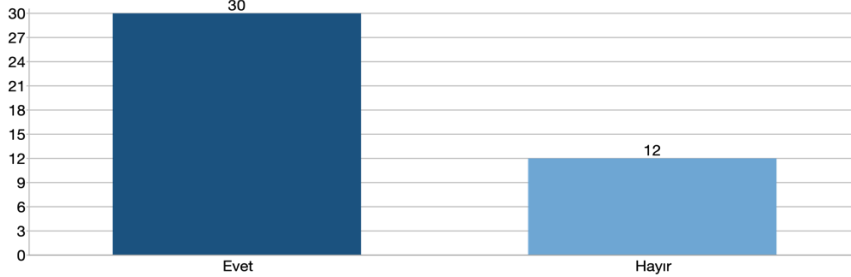
⁵⁹ Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları", *İSTEM* 11 (01 Aralık 2008), 55-69; Mumin Ömerov, "Osmanlı Döneminde Kuzey Makedonya'da Mevlid Kültürünün Yaygınlaşmasında Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi* 56 (29 Aralık 2021), 64.

⁶⁰ Adem Efe, "Türk Toplumunda Mevlid Merâsimlerinin Yeri ve Fonksiyonları (Isparta ve Çevresi Örneği)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2009), 15-18.

⁶¹ Kalaycı, "İslâmiyet Öncesi Türk Kültürü Ve Mevlid Okutma Geleneğinin Anadolu'ya Yansıması", 7.

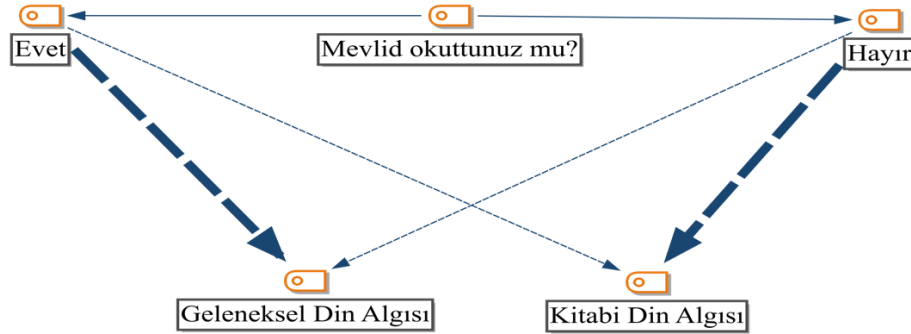
edilmektedir.⁶² Bu tarihi süreklilik içerisinde peygamber sevgisinin nişanesi olan mevlid geleneği Türk kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir.

Şekil 3. Mevlid okuttunuz mu veya okutmayı düşünür müsünüz?

Katılımcılara, Türk toplumunun dini hayatının önemli bir parçası olan mevlid hakkında sorular sorulmuştur. Katılımcıların mevlid okutup okutmadıkları, okutuyorlarsa hangi durumlarda okuttukları ve mevlid hakkında ne düşündükleri genel hatlarıyla öğrenilmeye çalışılmıştır. Mevlid okuttunuz mu veya okutmayı düşünür müsünüz sorusuna olumlu verilen cevaplar evet, olumsuz verilen cevaplar ise hayır olarak kodlanmıştır. Buna göre katılımcılardan 30'u mevlid okuttuğunu veya okutmayı düşündüğünü belirtmiştir. 12 katılımcı ise mevlid okutmadığını veya okutmayı düşünmediğini ifade etmiştir. Buna göre mevlid geleneğinin katılımcıların büyük kısmı nezdinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 4. Mevlid okutma durumu alt-kodlarıyla geleneksel ve kitabi din algısı kodları birlikte oluşma modeli.

Mevlid okuttunuz mu sorusu alt kodları ile geleneksel-kitabi din algısı kodlarının kod birlikte oluşma modeli çakışan kodlarına yer verilmiştir. Çizgi genişliklerinin kod sıklığını gösterdiği göz önünde bulundurulduğunda evet koduyla geleneksel din algısının, hayır koduyla da kitabi din algısının daha çok çakıştığı görülmektedir. Buna göre beklendiği gibi geleneksel din algısına sahip olanlar kitabi din algısına sahip olanlara göre daha fazla mevlid okutmakta veya okutmayı düşünmektedir. Katılımcıların ifadeleri bu tespiti destekler niteliktedir.

"G: Mevlid okuttunuz mu veya okutmayı düşünür müsünüz?"

K: "Yok ben okutmadım da şu an öyle bir düşüncem yok. Ya ben bir ara bakmıştım da mevlit galiba hani dinde yeri olmadığını söylemişti bir ilahiyatçı arkadaşım, öyle kalmış aklımda. Yani onun bir kaçınıcı yüzyıldan sonra üretilmiş bir şey olduğunu duymuştum, yedinci yüzyıla ait bir şey olduğunu. O da o bizim geleneğimiz olarak bakıyorum, yapsan da olur yapmasan da olur." (1.3.1. TAHSİN, 29)

"G: Mevlid okuttunuz mu veya okutmayı düşünür müsünüz?"

⁶² Nihad Sami Banarlı, "Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1963), 13-14.

K: Mevrit olarak değil cemiyet yaptık ama Kur'an okuduk başışladık, yemek verdik çocuklar için falan, doğduklarında.

G: "Bilerek mi mevlid okutmadınız?"

K: He evet mevlid okutacağımıza Kur'an okutalım dedik. Mevlit ilahi okumak tabi sözleri çok güzel ama toplanmışken Kur'an okuyalım dedik.

G: Bu tarz cemiyetlerde genellikle mevlid okutulur, mevlid bir ilahi onun yerine Kur'an okuyalım fikrinin sizde nasıl oluştuğunu hatırlıyor musunuz?

K: O gittiğimiz sohbetlerde falan bununla alakalı şeyler duyduk diye hatırlıyorum.

G: Hangi sohbetler bunlar?

K: İlk Gülten Abla burada Mustafa Yazgan'ı getirirdi vakıf olarak. Onun faaliyetlerine giderdik. Bir de Kadın ve Aile dergisinin de çok etkisi oldu. Sonra görüştüğün aileler, arkadaşlar, en önemli kısım onlar. Birde yine bizim Gülten ablalar ile bir tefsir grubumuz vardı." (2.2.2. MELTEM, 56)

"G: Mevlid okuttunuz mu veya okutmayı düşünür müsünüz?

K: Dinlerim çok da severim mevlidi, kendim de bilirim, musikisini falan. Okunabilir mi evet ama çok dini bir ritüel olarak bakmam. Kendim okutmam ama okutana da mâni olmam." (5.2.2. EYÜP, 49)

Farklı katılımcılara ait ifadelerle bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu kadarı meseleyi ortaya koymak açısından kâfîdir. Dine hayatının merkezinde yer vermeyen Tahsin dini tamamen geleneksel formlarıyla içselleştirmiş birisi de değildir. Diğer taraftan Tahsin genel arkadaş profilinin aksine ilahiyatçı bir arkadaşına da sahiptir. Mevlidin dinde yeri olmadığı görüşünü de bu arkadaşına dayandırmaktadır. Meltem de mevlid okutmak yerine Kur'an okuttuğunu ifade etmiştir. Bu tercihin oluşmasında etkili olan amillerin ise "Gülten Abla" ve görüştüğü arkadaş çevresi olduğunu söylemiştir. Meltem'in bahsettiği Gülten Abla, tahsilli dindar kadınların kurdukları vakıflarla yaptıkları eğitim ve kültürel faaliyetlerin Bursa'daki öncü isimlerindedir. Meltem'in arkadaş çevresi ise dini, hayatlarının merkezine koyan, atadan dededen öğrendikleriyle yetinmeyip onu çeşitli kaynaklardan doğru bir şekilde öğrenmeye gayret gösteren kişilerden oluşmaktadır. Mevlide dair onda oluşan kanaatte işte bu çevre etkilidir. Benzer bir arkadaş çevresine sahip olup imam hatip lisesi mezunu olan Eyüp de mevlidi dini bir ritüel olarak değil müzikal bir lezzet olarak kabul etmektedir. Mevlid okutmadığını veya bu cemiyetleri pek önemsemediğini söyleyenlerin bir kısmının da dini gruplarla ilişkili oldukları müşahede edilmiştir. Bursa dini hayatında mevlidin etkisi üzerine yapılan bir çalışmada da benzer sonuçlar elde edilmiştir.⁶³ Mevlid geleneksel din algısına sahip olan ve dindar bir profil çizmeyip hayatlarının merkezine dini yerleştirmeyen katılımcıların dini hayatlarında ise hala önemli bir yer tutmaktadır. Bu gelenek onların dinle olan bağlarını devam ettiren önemli bir faktör konumundadır.

Katılımcılara hangi durumlarda mevlid okuttukları da sorulmuştur. Buna göre doğum, ölüm, sünnet ve evlilik törenleri, hafızlık ve hatim cemiyetleri, asker uğurlamaları, bazı özel günler ile yeni bir şey satın alma durumları, mevlid okutma sebepleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bunlar yukarıda sayılan Türk kültüründe mevlid okutma sebepleriyle uyumludur ve daha önce zikredilen Bursa'daki çalışma da bu veriyi doğrulamaktadır.⁶⁴ Dikkat çeken bir başka husus ise mevlid merasimleri tertip etme ve bunlara iştirak etme ile cinsiyet arasındaki ilişkidir. Erkek katılımcıların bazıları bu soruyu cevaplarırken bu işi daha ziyade kadınların yaptığını ifade etmişlerdir. Bebek mevlidi gibi bazı cemiyetlerin de sadece kadınlara özel olduğu düşünülecek olursa mevlid geleneğinin kadınlar arasında daha diri olduğu söylenebilir. Yanmış'ın çalışmasının sonuçlarının bu kanaati de destekler nitelikte olduğu söylenebilir.⁶⁵

⁶³ Mehmet Yanmış, *Bursa Dini Hayatında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necat Adlı Şiirinin Etkilerinin Araştırılması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010), 107.

⁶⁴ Yanmış, *Bursa Dini Hayatında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necat Adlı Şiirinin Etkilerinin Araştırılması*, 101-102.

⁶⁵ Yanmış, *Bursa Dini Hayatında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necat Adlı Şiirinin Etkilerinin Araştırılması*, 120.

“E tabi okuttuk. Çocuklar doğduğunda, yine böyle bazı özel günlerde falan okuttuğumuz oldu. Torunlar için de yine okuttuk ama kadınlar daha çok biliyor o işleri.” (4.1.1. CEMAL, 69)

“Mevlid okuttuk, çocukların sünneti zamanında zaten mevlidli yaptık. Ne bileyim onun dışında çocukların doğumlarında falan mevlit okutmalar oldu. Bazen hanımlar da günlerinde mevlit yapıyorlar.” (10.2.1. ÖMER, 50)

“Evet çocuk mevlidi oluyor yani onu genelde bayanlar yapıyor aile kültürü yani.” (13.2.1. ŞANVER, 43)

“Mevlid okuttunuz mu?” sorusuna verilen cevapların nesiller bazında kod matris tarayıcısına bakıldığında mevlid okutma yoğunluğunun en fazla birinci nesilde olduğu görülmektedir. Mevlid okutmama noktasında ise ikinci neslin ön plana çıktığı görülmüştür. İlk nesil, geleneksel din algısıyla uyumlu bir uygulama olan mevlid konusunda daha hassastır. Buna karşın kitabi din algısının yoğunlaştığı ikinci nesilde ise mevlid okutmadığını söyleyenler daha yoğundur. Üçüncü nesilde nispeten artış gösteren mevlid okutma eğilimi ise genelde dinle bağları zayıf olan katılımcı kanaatleriyle şekillenmiştir. Bazı katılımcıların “Mevlid eskiden daha çok önemsenirdi.” vurgusu veya mevlid okutmasına rağmen “Artık pek ilgimi çekmiyor.” gibi beyanları mevlidin büyük oranda dini hayatın parçası olmaktan çıkma eğilimi taşıdığını göstermektedir. Genel olarak din eğitimi veren kurumların ve dini grupların yaygınlaşması dine dair kitabi bilginin artmasına, geleneksel dini öğelerin ise zayıflamasına sebep olmuştur. Sonuç olarak mevlid geleneği hala diri olmakla birlikte kentleşme sürecinde önemli ölçüde zayıflamıştır.

Şekil 5. Mevlid okuttunuz mu sorusuna dair nesiller bazında kod matris tarayıcısı.

Kod Sistemi	3.Nesil	2.Nesil	1.Nesil
Mevlid okuttunuz mu?			
Evet	■	■	■
Hayır	■	■	

SONUÇ

Maddi ve maddi olmayan ürünler bütünü olarak kuşaktan kuşağa aktarılan kültür; zihniyet, yaşam biçimi, gelenek, din, aile, estetik, ahlak, hukuk, ekonomi, boş zaman, dil, bilim ve teknik gibi insani eyleme dair tüm alanlarla yakından ilişkilidir. Bu ilişkiler ağı içerisinde din ve kültür arasındaki ilişki önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü din ve kültür büyük oranda iç içe geçebilmekte hatta kimi zaman özdeş hale gelebilmektedir. Kent ise ekolojik ve iktisadi bir birim olmanın ötesinde kültürel bir alandır ve sakinlerine kendine has bir yaşam tarzı ve zihniyet sunmaktadır. Kent kültürünü benimsemek bir anda olup bitmeyip zamana yayılan bir süreçtir ve kentleşme şeklinde tanımlanmaktadır. Kentleşen insanların değişen kültürleriyle birlikte dini algılama ve yaşayış tarzları da değişebilmektedir. Bu durum bazı dini pratiklerin kentleşme sürecindeki uygulama biçimlerini de etkilemiştir.

Ele alınan geniş literatür göstermektedir ki makalede konu edilen; oruç, kurban ve mevlid pratikleri, dini boyutunun yanında güçlü ve derin bir tarihi-kültürel boyuta sahiptir. Buna göre katılımcılar, gündelik yaşamlarının merkezine dini koymasalar bile oruç pratiğini büyük ölçüde önemsemekte ve uygulamaktadır. Bu duruma nesiller bazında bakıldığında kayda değer bir değişim gözlenmemiştir. Nitekim oruç tutma durumunu ölçen farklı çalışmalar da bu veriyi desteklemektedir. Özellikle namaz pratiğiyle kıyaslandığında dini hükmü aynı olmasına karşın oruç pratiğine çok daha fazla önem verildiği ve oruç pratiğinin daha fazla uygulandığı görülmüştür. Bunun en önemli sebebi ise Ramazan ayının toplumun kültürel ve dini hayatında elde ettiği müstesna yerdir. Yardımlaşma ve ikramlaşmanın arttığı Ramazan ayında sosyal ilişkiler güçlenmektedir. Ayrıca Ramazan ayına özel olan teravihler, mahyalar, ortaoyunları gibi unsurlar büyüğüyle küçüğüyle toplumun zihninde güzel ve kalıcı izler bırakmaktadır. Oruç pratiğine verilen önemin anılan hususlarla yakından ilişkili olduğu ifade edilmelidir.

Namaz ve oruç farzdır ancak kurbanın hükmü farza göre hiyerarşik açıdan bir alt hükmü ifade eden vaciptir. Buna rağmen insanlık tarihinin en eski geleneklerinden biri olan kurbanın Türk kültüründeki müstesna yeri sebebiyle katılımcılar bu pratiğe diğer iki pratikten daha fazla önem vermektedir. Tıpkı oruçta olduğu gibi dini pratikleri uygulama noktasında çok hassas olmayan katılımcılar dahi kurban pratiğini yerine getirmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın sonuçları itibarıyla kurban pratiğini uygulayıp uygulamama noktasında nesiller arasında herhangi bir farklılaşma söz konusu değildir. Nitekim daha önce yapılan farklı çalışmalarda kurban kesme oranlarının diğer dini pratikleri yerine getirme oranları karşısındaki yüksekliği bu sonucu doğrular niteliktedir. Ancak kurban pratiğinin uygulama şekline bakıldığında kentlileşmeyle birlikte önemli bir değişim olduğu görülmüştür. Buna göre ilk nesilden katılımcılar kendi kurbanlarını kendileri kesme eğilimi taşımaktadır. Ancak üçüncü nesle doğru bu eğilim azalmıştır. Bunun yerine ya çeşitli sivil toplum kuruluşlarına ait organizasyonlar ya da işin uzmanı kasaplar tercih edilmektedir. Çünkü kentlileşmeyle birlikte başta oturlan konutlar olmak üzere yaşanan mekândaki fiziki şartlar ve imkanlar değişmiştir. Ayrıca iş bölümü ve uzmanlaşmanın getirmiş olduğu yabancılaşma, kurban kesme işinin profesyonellere bırakılmasını doğal bir zorunluluk haline getirmektedir. Bir diğer önemli nokta ise kurban organizasyonları sayesinde binlere kilometre ötedeki insanlarla bir ekranda, bir mektupta veya zihinde beliren hem gerçek hem de gerçekliği bir o kadar sorgulanabilir mekânsal ilişkiler kurulmaktadır. Böylece bir ekran, mektup veya zihinsel imge üzerinden bir çeşit heterotopik mekân oluşmaktadır.

Mevlidin tarihi gelişimi ve kadim Türk kültürüyle olan münasebeti toplumun bu pratiğe ayrı bir önem atfetmesine sebep olmuş gözükmektedir. Nitekim katılımcıların önemli bir bölümü, esasen dini yönünden daha çok kültürel yönü öne çıkan mevlid pratiğini vazgeçilmez bir dini pratik olarak addetmektedir. Ancak kentlileşmeyle birlikte kitabi din algısı geleneksel din algısı karşısında güçlenmeye başlamıştır. Güçlenen kitabi din algısının bir yansıması olarak dinin özü ve önemli bir parçası olarak görülmeyen mevlid pratiği daha az uygulanır hale gelmiştir. Nitekim mevlid pratiğini uygulayanlar genellikle dini pratikleri yerine getirme noktasında hassas olmayan veya geleneksel din algısına sahip katılımcılardır. Mevlide dair yine Bursa'da yapılan bir başka çalışmanın da bu tespiti doğrular nitelikte olması önemlidir.

Birbirine yakın ilişki içinde olan din ve kültür kimi zaman birbirini tahkim ederken kimi zaman aşındırmaktadır. Elde edilen saha verileri ve taranan literatür göstermektedir ki oruç ve kurban ilkinde, kentlileşme sürecinde yaşanan değişim sebebiyle mevlid ikincisine dahildir. Oruç ve kurban, kentlileşme sürecini görebilmek için odaklanılan her üç nesilde de önemini korumayı sürdürmektedir. Mevlid ise daha çok ilk nesilde ve ardından üçüncü nesilde ön plana çıkmaktadır. İkinci nesil gerek alınan formal din eğitimi gerek dini gruplarla olan ilişkileri sebebiyle diğer iki nesle göre daha fazla kitabi din algısına sahiptir. Bu sebeple mevlid pratiğine de en az önemi onlar atfetmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declares that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Ali. "Kültür ve Din". *Din Sosyolojisi El Kitabı*. ed. Niyazi Akyüz - İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Akgün, Engin. "Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu Ve Kendisine Kurban Sunulan Varlıklar". *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (01 Haziran 2007), 139-153.
- Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. çev. Korkmaz Alemdar. Ankara: Bilgi Yayınevi, 4. Basım, 2000.
- Arpağuş, Hatice K. "İstanbul'da Dini Hayat". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 5/204-239. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları, 1. Basım, 2016. <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbulda-dini-hayat-165.pdf>
- Aydın, İdris. *Kentleşme Sürecinde Dini Hayat (Başakşehir Örneği)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2017.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 5. Basım, 2020.
- Bakırcı, Mustafa. *Üç Nesil Üç Hayat Dini ve Kültürel Değişim*. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Banarlı, Nihad Sami. "Büyük Nazireler Mevlid ve Mevlid'de Milli Çizgiler". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1963). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruifd/issue/17547/183734>
- Baş, Türker - Ulun Akturan (ed.). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Bezci, Gül. *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2018. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=iyGc6drTmICuaTawdGphfQ&no=3Ub6XSKTB7G19C2Ge32uHQ>
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 3. Basım, 1999.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. çev. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.
- Çalışkan, Ömer. *Dini Hayatta Köy Şehir Farklılaşması (Paşabahçe Mahallesi ve Paşamandıra Köyü Örnekleri)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Çetin, Osman. "Tarihte İlk Resmi Mevlid Merasimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (1987). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uluifd/issue/13506/163376>
- Çınar, Aliye. *Sosyolojik ve Antropolojik Açından Dine Bakış*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2009.
- Efe, Adem. "Türk Toplumunda Mevlid Merâsimlerinin Yeri ve Fonksiyonları (Isparta ve Çevresi Örneği)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2009), 9-30.
- Erdoğan, Fatma Zehra. *Sosyal Değişim Sürecinde Dini Hayat: Gerede Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Foucault, Michel. *Özne ve İktidar*. çev. Işık Ergüden - Osman Akinhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Goodwin, Glenn A. - Scimecca, Joseph A. *Klasik Sosyolojik Teori*. çev. Erdem Aykut vd. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Göktürk, Işıl. *Kültür Sosyolojisi*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 1. Basım, 2016.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2002. Erişim 25 Şubat 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kurban>
- Harvey, David. *Asi Şehirler*. çev. Ayşe Deniz Temiz. İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu*. çev. Sungur Savran. İstanbul: Metis Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Kalaycı, Fatih. "İslâmiyet Öncesi Türk Kültürü Ve Mevlid Okutma Geleneğinin Anadolu'ya Yansıması". *Türkistan'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Devamlılığı Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı*. ed. Fatma Dıngıl Ilgın. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 1. Basım, 2020.

- Karataş, Ali İhsan. "Osmanlı Toplumunda Hz. Peygamber Sevgisinin Tezahürü Olarak Kurulan Mevlid Vakıfları". *İSTEM* 11 (01 Aralık 2008), 47-77.
- Kartal, Kemal. *Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Kentleşme*. Ankara: Yurt Yayıncılık, 1983.
- Keleş, Ruşen. "Kentleşme ve Türkçe". *Dilbilim Araştırmaları Dergisi* 6 (01 Ocak 1995), 1-5.
- Korkmaz, Arif. *Göç ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Lefebvre, Henri. *Kentsel Devrim*. çev. Selim Sezer. İstanbul: Sel yayıncılık, 6. Basım, 2019.
- Mannheim, Karl. *Kültür Sosyolojisi*. çev. Mustafa Yalçinkaya. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2017.
- Marshall, Gordon vd. (ed.). *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay - Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2005.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 8. Basım, 2013.
- Narin, İsmail. *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2009.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/44837.pdf>
- Nutku, Özdemir. "Bayram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1992. Erişim 30 Nisan 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bayram#4-osmanli-donemi>
- Omerov, Mumin. "Osmanlı Döneminde Kuzey Makedonya'da Mevlid Kültürünün Yaygınlaşmasında Vakıfların Rolü". *Vakıflar Dergisi* 56 (29 Aralık 2021), 61-72.
<https://doi.org/10.16971/vakiflar.895881>
- Özden, H. Ömer. "Türk Ramazan Kültürü". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 12/30 (28 Şubat 2010), 83-109.
- Özel, Ahmet. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2004. Erişim 09 Mayıs 2022.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid#1>
- Park, Rober E. - Burgess, Ernest W. *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. çev. Pınar Karababa Kayalığıl. Heretik Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Ritzer, George - Stepnisky, Jeffrey. *Sosyoloji Kuramları*. çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayım, 10. Basım, 2019.
- Schroeder, Ralph (F). *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*. çev. Mehmet Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Sezen, Yümnü. *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Sezen, Yümnü. *Kültür ve Din Türk-İslam Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2015.
- Subaşı, Necdet (ed.). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/914_1.pdf
- Swartz, David. *Kültür ve İktidar*. çev. Elçin Gen. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Basım, 2018.
- Şeker, Mehmet. "Mevlid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2004. Erişim 09 Mayıs 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlid#2-osmanlilarda-mevlid-torenleri>
- Tatlılıoğlu, Durmuş. "Türkmen İrımları (Halk İnançları)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (15 Aralık 2000), 151-166.
- Ünver, A. Süheyl. "Ramazan Medeniyeti". *Tohum Dergisi* 3/30 (1967), 3-5.
- Yanmış, Mehmet. *Bursa Dini Hayatında Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n Necat Adlı Şiirinin Etkilerinin Araştırılması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2010. <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/handle/11452/2299>
- Yavuzer, Hayati. "Türk Kültüründe Kurban Kültü ve 'Misafir Kurbanı'". *Aydın Türklük Bilgisi* 5/2 (15 Ekim 2019), 141-147.
- Yel, Ali Murat. "İslam'da Büyük ve Küçük Gelenekler Ya da İslam Din Antropolojisinde Yüksek Kültür ve Halk Kültürü". *Din Toplum ve Kültür*. ed. Ali Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Yetkiner, Beyler. "Dini Bir Ritüel Olarak Kurban Ritüelinin İletişim İşlevi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 62 (2017), 329-340.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 10. Basım, 2016.

- Yıldırım, Mustafa. *Şehirlleşme ve Din: Kocaeli Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2012.
- Yıldız, Harun. "Anadolu Alevî-Bektaşî İnanç Dünyasında Kurban Anlayışı Ve Kurbanla İlgili Ritüeller". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 20 (2019), 135-152.
- Yeni Şafak. "Anadolu'da İlginç Bayram Gelenekleri". 2016. Erişim 01 Mayıs 2022. <https://www.yenisafak.com/ramazan/anadoluda-ilginc-bayram-gelenekleri-2488142>
- Kubbealtı Lugatı. "Şehirleşme". Erişim 15 Kasım 2020. <http://www.lugatim.com/s/%C5%9Fehirle%C5%9Fme>